

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

**СЛЮСАРЧУК ХРИСТИНА ТАРАСІВНА**

УДК 340.12

**БІНАРНА ОПОЗИЦІЙНІСТЬ  
ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ  
ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ТЕЧІЙ**

12.00.12 – філософія права

**Автореферат**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

**Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор  
**Грищук Оксана Вікторівна,**  
Львівський національний університет  
імені Івана Франка,  
професор кафедри теорії та філософії права

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор  
**Максимов Сергій Іванович,**  
Національний юридичний університет  
імені Ярослава Мудрого,  
професор кафедри філософії

кандидат юридичних наук, доцент  
**Горобець Костянтин Валерійович,**  
Національний університет «Одеська  
юридична академія»,  
доцент кафедри теорії держави і права

Захист відбудеться «20» квітня 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «18 » березня 2016 р.

**Учений секретар**  
спеціалізованої вченої ради

**І. В. Красницький**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Дескрипція проблеми бінарної опозиційності між ліберальними та комунітаристськими константами є філософсько-правовим дискурсом складного взаємозв'язку таких фундаментальних векторів людського буття, як індивід і суспільство. Саме із розподілу між представниками лібералізму й комунітаризму, які протягом багатьох десятиліть залишалися одними із дискусійних у філософсько-правовій науці, можна праксеологізувати для сучасності чимало цінних ідей і міркувань про людську особистість та місце індивіда в суспільстві, про свободу особистості, суспільну злагоду й консенсус. У ході дискусії між теоретиками лібералізму і комунітаризму стало очевидно, що основою такої філософської дисоціації є сутнісна розбіжність їхніх концепцій.

Сучасна актуалізація наукової доктрини має кілька підстав. Перша з них: через дихотомію лібералізму й комунітаризму та їхні основні концепти (індивідуальне благо і загальне благо, негативна свобода і позитивна свобода, раціональність та ірраціональність, права й обов'язки людини, мораль і право) можна віднайти баланс втрачених соціальних взаємозв'язків. Друга підстава: механізм соціальної взаємодії пов'язаний із відстоюванням прав громадян, суспільними цінностями, ідеями рівності й справедливості. Така дуалістична інтерпретація дає змогу спроектувати рівновагу між індивідуалізмом та колективізмом, а також дозволяє оцінити теоретичні труднощі, пов'язані з визначенням «золотої середини», яка нейтралізує протистояння лібералізму й комунітаризму. Третя підстава актуалізації: цієї модальної позиції потребує сьгоднішнє суспільство, в якому відбуваються суспільні зміни, що стрімко трансформуються й загострюються. Четверта підстава: нові підходи до розуміння соціальної реальності потребують фрагментації лібералізму, адже потенціал комунітаризму дасть поштовх ліберальним ідеям, який їх не замінить, а удосконалив та реконструює.

Отже, аналіз ліберальних та комунітаристських філософсько-правових течій дає можливість зробити висновок про їхню внутрішню дизасоціацію. У межах кожної з течій візуалізуються «крайні» підходи, які, з одного боку, заперечують можливість єдності комунітаризму й лібералізму (тобто проявляються як опозиції). З іншого боку, можна виокремити напрями, у яких є багато спільних рис, що фактично дають можливість на перетині їхнього предметного поля виявити новий синтетичний (інтегративний) напрям – ліберальний комунітаризм.

Значний внесок у дослідження проблематики лібералізму зробили такі дослідники: Р. Баркер, Д. Боаз, Дж. Волдрон, О. Гук, Е. Гутман, Дж. Грей, Р. Дворкін, С. Дорошенко, В. Заблоцький, Б. Кашников, Дж. Кекес, Б. Конган, Дж. Кристман, П. Манан, Д. Меннінг, Т. Милова, І. Павленко, В. Поздняков, Е. Притченко, М. Прунак, Л. Риськельдієва, Г. Рормозер,

Дж. Роулз, Л. Слободянюк, В. Согрин, О. Траверсе, Г. Тульчинский, Ф. фон Гаск, Л. фон Мізес, М. Фріден, С. Фрімен, М. Чорний, В. Шелохаєв та ін.

Комунітаризм досліджували: Ш. Авінері, Г. Блокланд, М. Волцер, Е. Гутман, А. де-Шаліт, А. Етціоні, В. Заблоцький, Ф. Зелцнік, Г. Канарш, Б. Кашников, В. Кимліка, Я. Кіш, Ч. Кукатас, А. Макінтайр, С. Мулгалл, Ф. Петтіт, П. Рахшмир, А. Свіфт, М. Сендела, Ч. Тейлор та ін.

У філософській літературі аналізу різних аспектів дихотомії між лібералізмом і комунітаризмом присвячені роботи таких вчених: Т. Алексєєва, Н. Бусова, В. Власова, Ю. Красноголової, А. Кузьміна, Г. Майєра, В. Макаренко, Л. Макєєва, А. Панаріна, О. Панкевича, Н. Печерської, Г. Пирогова, А. Прокоф'єва, Т. Рокмор, Л. Ситніченко, В. Федотова, С.Чукіна, Я. Шапіро та ін.

Однак розгляд лібералізму й комунітаризму як бінарних опозицій не здійснювався, а відповідно, у науковій літературі належний аналіз бінарних концептів відсутній.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2015-2029 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

**Мета і задачі дослідження.** Метою дисертації є філософсько-правове дослідження бінарної опозиційності лібералізму й комунітаризму як філософсько-правових течій. Вказана мета передбачає вирішення таких основних *задач*:

- здійснити аналіз стану вивчення філософсько-правових підходів до проблем лібералізму й комунітаризму;
- з'ясувати методологічні засади дослідження бінарної опозиційності лібералізму й комунітаризму;
- розглянути на гносеологічному рівні бінарний концепт лібералізм-комунітаризм на рівні дихотомії «індивідуальне благо/загальне благо»;
- виявити гносеологічні відмінності між негативною та позитивною свободою у лібералізмі й комунітаризмі;

- встановити на гносеологічному рівні дуалізм раціональності та ірраціональності у лібералізмі й комунітаризмі;
- визначити пізнавальні пріоритети між правами та обов'язками людини у лібералізмі й комунітаризмі;
- вирізнити відмінності у поглядах лібералізму й комунітаризму на дуалізм «мораль/право»;
- встановити зміст взаємовпливу лібералізму й комунітаризму як філософсько-правових течій;
- охарактеризувати праксеоконструкти ліберального комунітаризму як сучасної інтегративної філософсько-правової течії.

*Об'єктом дослідження* є сфера суспільних відносин, що спричиняє виникнення і трансформацію філософсько-правових течій лібералізму й комунітаризму.

*Предмет дослідження* – бінарна опозиційність лібералізму й комунітаризму як філософсько-правових течій.

**Методи дослідження.** Для найповнішої реалізації поставлених завдань та досягнення зазначеної мети основою дослідження стала система різних методів, логічних прийомів і засобів пізнання досліджуваної проблеми. Системоутворюючим принципом дисертації є бінарна опозиційність. Оскільки у бінарній опозиції дуалістичні явища відтворюються на декількох етапах свого функціонування, то перший розділ дисертаційного дослідження передбачає розгляд лібералізму й комунітаризму як тотожних за своєю суттю явищ, які є однаково істинними. У другому розділі відбулося встановлення відмінностей у бінарних концептах між лібералізмом і комунітаризмом. Третій розділ характеризується виявом суперечностей, внаслідок яких виникає нова філософсько-правова течія, якій властиві позитивні трансформації обох аналізованих філософсько-правових течій.

На окремих етапах аналізу застосовувались наступні методи дослідження: *історико-правовий, компаративістський, порівняльно-аналітичний, системно-структурний, діалектичний, конвергенції*. Так, *історико-правовий метод* використовувався у процесі встановлення генезису формування та розвитку лібералізму і комунітаризму як філософсько-правових течій. *Компаративістський метод* сприяв встановленню схожих або відмінних (за відповідними ознаками) рис лібералізму та комунітаризму і спричинив виокремлення особливостей цих двох філософсько-правових течій. *Порівняльно-аналітичний метод* дозволив простежити і охарактеризувати специфічні особливості, кореляції та взаємозв'язки філософсько-правових поглядів різних авторів на лібералізм і комунітаризм. *Системно-структурний метод* реалізований при дослідженні бінарних концептів лібералізму і комунітаризму як системного явища. *Діалектичний метод* використано в бінарних концептах: «індивідуальне благо/загальне благо»,

«раціональність/іраціональність», «негативна свобода/позитивна свобода», «права/обов'язки», «мораль/право», які розкривають дуальність лібералізму й комунітаризму. *Метод конвергенції* був застосований у дослідженні взаємозв'язку лібералізму та комунітаризму в процесі зближення, уподібнення цих двох філософсько-правових течій, внаслідок чого виник ліберальний комунітаризм.

Використання методів *узагальнення, абстрагування, абсолютизації та ідеалізації* допомогло створити нову інтегруючу філософсько-правову течію на зразок «ідеального типу». Це дозволило конкретно та максимально досягти реалізації завдань дослідження, які передбачені аналізом лібералізму й комунітаризму через бінарну опозиційність.

**Наукова новизна одержаних результатів.** Дисертація є першим в Україні філософсько-правовим дослідженням бінарної опозиційності лібералізму й комунітаризму. У проведеному дослідженні сформульовано положення й висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни.

Найбільш вагомими серед теоретичних положень, рекомендацій, висновків, пропозицій, сформульованих у дисертації, є такі:

*уперше:*

- запропоновано авторське визначення бінарної опозиційності лібералізму та комунітаризму, яка розглядається як принцип пізнання правової реальності, що базується на протиставленні дуальних правових явищ, унаслідок чого виникають бінарні концепти з ознаками протиріччя, які характеризуються: 1) протистоянням зазначених правових явищ, 2) компромісом або 3) позитивними трансформаціями;

- проведено філософсько-правовий аналіз лібералізму та комунітаризму на основі принципу бінарної опозиційності, який передбачає застосування принципу протиріччя за антональним типом і, відповідно, пошук обопільних позитивних трансформацій лібералізму й комунітаризму як філософсько-правових явищ;

- встановлено, що бінарний концепт – це схематизація проблеми між двоїстими опозиціями, у ході якої відбувається демонстративне зіткнення думок з будь-якого питання чи проблеми за допомогою принципу роздвоєності протиставлення; запропоновано гносеологічну систему бінарних концептів лібералізму і комунітаризму: «індивідуальне благо/загальне благо», «раціональність/іраціональність», «негативна свобода/позитивна свобода», «права/обов'язки», «мораль/право»;

- запропоновано авторське визначення ліберального комунітаризму як філософсько-правової течії, яка виникла внаслідок конвергенції лібералізму та комунітаризму і ґрунтується на тому, що: 1) утворює гетерогенну свободу (як свободу, що складається з однорідних частин – позитивної

та негативної свободи); 2) виявляє емоційний інтелект (як інтегративну категорію між раціональним та ірраціональним); 3) запроваджує моральне право (як право, що базується на моральних ідеалах); 4) інтегрує ліберальні права й комунітарні обов'язки (через визнання групових прав); 5) встановлює компроміс між загальним та індивідуальним благом (через реалізацію комунікативних зв'язків).

*удосконалено:*

- наукові ідеї щодо ліберального культуралізму та запропоновано його визначення. Ліберальний культуралізм трактується як лібералізм, який сприймає протекцію груп, виводить групові права на рівень індивідуальних і відстоює ототожнення колективних інтересів та інтересів окремих індивідів членів-груп;

- теоретичні підходи до ліберального націоналізму; встановлено, що ліберальний націоналізм – це лібералізм, який утвердив комунітарні ідеї щодо соціальних зв'язків індивідів, визнав цінності й права локальних груп і запровадив колективну свободу;

- дослідження деліберативної моделі Ю. Габермаса, під якою слід розуміти теорію, що пропонує баланс між індивідуальною свободою і загальним благом, що базується на комунікативних зв'язках, які передбачають комунікацію індивідів для прийняття колективних рішень, що відображали б думку всіх зацікавлених осіб, та досягнення компромісу між приватними інтересами;

- аналітичні підходи до теорії громадянства У. Кимліки. Теорія громадянства У. Кимліки – це ідея побудови громадянського суспільства, що базується на ліберальних принципах справедливості та рівності і на комунітарних установках громадянських чеснот та ірраціональних почуттів;

- дослідження мультикультуралізму; встановлено, що мультикультуралізм, із філософсько-правової точки зору – це теорія визнання культурної різноманітності, що ґрунтується на ліберальних принципах пріоритету прав людини і визнанні різноманітних уявлень про благо та комунітаристських уявлень щодо культурної обумовленості індивіда, автономії груп і діалогічної свідомості;

*дістали подальший розвиток:*

- визначення лібералізму як філософсько-правової течії, в якій лібералізм трактований як антропоцентрична модель, що ґрунтується на автономному уявленні про суспільство, індивідуалістичному розумінні особистості та пріоритеті прав людини над іншими цінностями;

- характеристика філософсько-правових підходів до визначення комунітаризму. Під комунітаризмом слід розуміти антиіндивідуалістичний світогляд, спрямований на досягнення загального блага та сприйняття людини як соціальної ідентичності;

- дослідження ознак мультикультуралізму як філософсько-правової течії: унормовує співіснування в одному суспільстві кількох культурних груп; підтримує прагнення культурних меншин до повної участі у всіх основних інституціях; утверджує ліберальну рівність між культурними групами та право індивідів на вибір своєї ідентичності; обґрунтовує толерантну поведінку держави щодо інших групових меншин; прагне об'єднати правову концепцію справедливості та пріоритет прав людини з колективними правами; згідно з ідеями мультикультуралізму, право індивіда на культурну співвіднесеність сприяє розвитку його самосвідомості; утверджує діалогічну свідомість, тобто таку свідомість, яка допускає абсорбцію національним менталітетом чогось інонаціонального; ґрунтується на моральному обов'язку визнання різноманітних уявлень про благо; основним принципом мультикультуралізму є культурна автономія груп, але тією мірою, в якій це не суперечить загальноновизнаним цінностям, що культивує дане суспільство.

**Практичне значення одержаних результатів.** Сформульовані у дисертації положення придатні для використання:

- під час наукового обґрунтування і практичної реалізації ліберально-комунітарної політики;

- для подальшого поглиблення наукових уявлень про формування способу життя в сучасних суспільствах, адже додержання балансу між лібералізмом і комунітаризмом є важливою умовою забезпечення демократичного існування держави;

- під час адаптації ліберальних і комунітарних цінностей до умов вітчизняної культури в євроінтеграційному просторі;

- під час викладання в юридичних та інших гуманітарних вищих навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Історія держави і права», «Історія політико-правових вчень», «Соціологія права» та інші;

- для подальшої науково-дослідницької діяльності у сфері лібералізму й комунітаризму.

**Апробація результатів дисертації.** Результати досліджень, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, семінарах. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Ужгород, 12-13 грудня 2014 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.); Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів Львівського державного

університету внутрішніх справ (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 3 грудня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 5-6 лютого 2016 р.).

**Публікації.** Основні положення дисертації викладені у 11 публікаціях, з них 6 наукових статей, 3 із яких - наукові статті у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань в Україні, 1 стаття – в періодичному іноземному виданні (Республіка Молдова) та 2 статті у фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз "Web of science" і "Scopus 2015", а також у 5 тезах виступів на науково-практичних заходах.

**Обсяг і структура дисертації.** Структура роботи обумовлена завданнями і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 206 сторінок, із них основний текст – 182 сторінки. Список використаних джерел становить 24 сторінки (225 найменувань).

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну і положення, винесені на захист.

**Розділ 1 «Стан дослідження філософсько-правових проблем лібералізму та комунітаризму»** складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Проблема лібералізму та комунітаризму: аналіз філософсько-правових підходів»* з'ясовано, що філософсько-правове формування нових ціннісних категорій, правової культури і свідомості людини залежить від встановлення фундаментальних ознак основних філософсько-правових підходів. Дослідження сфокусоване на частині з них, зокрема на лібералізмі й комунітаризмі. Аналіз лібералізму й комунітаризму проведено з метою активізації суспільної та індивідуальної думки через розкриття базових філософсько-правових понять, таких як благо, право, мораль, свобода, раціональність, ірраціональність, права та обов'язки людини тощо.

У *підрозділі 1.2 «Методологія дослідження бінарної опозиційності лібералізму та комунітаризму»* його зміст розкривається через призму бінарної опозиційності. Бінарній опозиції властиві дуалістичні правові явища (у даному випадку лібералізм і комунітаризм) у таких проявах: 1) визнанні обох правових явищ істинними; 2) встановленні спільних властивостей даних правових явищ; 3) пошуку відмінностей між філософсько-правовими

явищами через об'єднання цих відмінностей за їх протилежними константами у бінарні концепти; 4) виникненні протиріч, внаслідок яких з'являється щось нове (позитивні трансформації).

**Розділ 2 «Система бінарних концептів лібералізму та комунітаризму»** складається з п'яти підрозділів.

*У підрозділі 2.1 «Дихотомія «індивідуальне благо/загальне благо»* встановлено, що, з одного боку, концепт блага притаманний обом філософсько-правовим течіям, але, з іншого, в силу того, що лібералізм тяжіє до індивідуалізму, його метою є створення усіх умов для того, щоб індивід зміг досягнути свого, індивідуального блага. Натомість комунітаризм – це філософсько-правова течія, побудована на засадах колективізму, мета якого – досягнення загального блага. Лібералізм, акцентуючи на індивідуумі, своєю метою вбачає задоволення його інтересів, все інше – це лише рамки, у яких індивіди повинні діяти для того, щоб не порушувати інтереси інших. У комунітаризмі прагнення до комуни розглядається як природне начало кожного індивіда, а тому вважається, що індивід буде щасливим і зреалізованим лише з досягненням загального блага.

*У підрозділі 2.2 «Дуалізм «раціональність/іраціональність»»* виявлено, що ортодоксальність комунітаризму та лібералізму характеризується тим, що комунітаризм, який сповідує єдність між усіма членами суспільства, їх згуртованість, більше тяжіє до іраціоналізму. Це пояснюється тим, що, по-перше, почуття покликани враховувати інтереси суспільної організації. По-друге, про почуття можна стверджувати як щодо себе (такі почуття, як: гідність, самоповага, любов тощо), так і щодо інших (почуття єдності, толерантності, поваги тощо). Крім того, почуття можуть стосуватися як однієї людини, так і колективу, суспільства. Натомість про розум можна констатувати лише щодо конкретної особи, адже колективний чи суспільний розум – це абстрактне поняття.

*У підрозділі 2.3 «Концепт «негативна свобода/позитивна свобода»* встановлено, що площина свободи розділена лібералізмом та комунітаризмом на два види – негативну і позитивну. Лібералізм визначає свободу як цінність, навколо якої він декларує ідеї про індивідуально-особливе. Комунітаризм теж визначається через свободу, однак, свобода тут пов'язана з міркуваннями про спільноту як середовище, яке забезпечує цю свободу і в якому можна її зреалізувати. Позитивна свобода базується на таких пріоритетних складових, як самовизначення і самоволодіння, на яких базується комунітаризм. Негативна свобода пов'язана із самоформуванням, саморозвитком і характеризується приватністю. Приватність у контексті ліберального спрямування – це визначення меж особистої сфери індивіда, у яку ніхто не вправі втручатися і в якій рішення приймаються включно індивідом.

У підрозділі 2.4 «Дихотомія «права людини/обов'язки людини», виявлено, що виникнення теорії прав людини пов'язане зі способом захисту індивіда від втручання в його індивідуально-приватне життя, а обов'язків людини – у зв'язку із соціальною роллю індивіда у суспільстві. У зв'язку з цим у лібералізмі та комунітаризмі виник конфлікт, підґрунтям якого є відповідь на питання, що важливіше: приватна сфера індивіда чи його соціальна роль? Так, комунітаристи звинувачують лібералів у надмірному закріпленні прав і незосереджені на обов'язках, а ліберали у свою чергу звинувачують комунітаристів у недооцінці прав та свобод людини як фундаментальних цінностей усього права.

У підрозділі 2.5 «Дуалізм «право/мораль» виявлено, що обидві течії визнають право як форму соціального регулювання. В той же час представники лібералізму розглядають право як достатній інструмент для забезпечення суспільного порядку та для можливості реалізації прав і свобод людини. Отож, лібералізм ставить перед людиною завдання реалізовувати свої права й виконувати обов'язки лише в рамках правового поля. За лібералізмом, вчинок може бути аморальним, однак він повинен бути правовим.

Представники комунітаризму вважають, що право повинно включатися в систему регулювання суспільних відносин лише у виняткових випадках, коли мораль безсила. Право, на думку комунітаристів, не орієнтує людину на досягнення загального блага, оскільки не програмує вчинки людини на перевиконання своїх обов'язків, тобто не сприяє самовдосконаленню індивіда. Це веде до втрати моральних орієнтирів, суспільних цінностей, до зменшення суспільної участі у розбудові солідарного суспільства й занепаду почуття спільноти.

**Розділ 3 «Моделі взаємодії лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій»** складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 «Сучасні філософсько-правові течії, що виникли на перетині предметного поля лібералізму та комунітаризму» виявлено, що взаємодія між лібералізмом і комунітаризмом як філософсько-правовими течіями поділяється на три типи: 1) взаємодоповнення – така взаємодія, унаслідок якої відбулася зміна окремих змістовних складових у двох філософсько-правових течіях, при цьому взаємопов'язані теорії зберігають самобутність та автономність, інтерпретуючи свої погляди у строго додержаних формах (сучасний лібералізм і комунітаризм); 2) слабка або поверхнева взаємодія – утворюється нова теорія, однак не відбувається синтез між всіма елементами лібералізму та комунітаризму (ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кімліки та мультикультуралізм); 3) конвергенція – утворюється нова філософсько-правова течія, яка може назватися «золотою серединою» між лібе-

ралізмом і комунітаризмом (ліберальний комунітаризм). Цей вид взаємодії є вирішальним для утворення ліберального комунітаризму.

У підрозділі 3.2 *Ліберальний комунітаризм як сучасна інтегративна філософсько-правова течія*» доведено, що саме розгляд лібералізму й комунітаризму через бінарну опозиційність дозволив віднайти “золоту середину” між цими двома філософсько-правовими течіями. Запропоновано нові елементи, які утворилися внаслідок зближення конкуруючих складових у лібералізмі й комунітаризмі, або такі, що мають уявну перевагу над іншою опозицією у їх лінійному ряді. Такий процес зближення між лібералізмом та комунітаризмом, який передбачає пошук компромісу, запропоновано назвати конвергенцією, де під конвергенцією між лібералізмом та комунітаризмом слід розуміти процес зближення, уподібнення двох філософсько-правових течій, унаслідок чого утворюється новий філософсько-правовий напрям, що втілює в собі позитивні риси кожного з них.

## ВИСНОВКИ

Актуальність сформульованої проблеми повністю підтвердилась у ході проведеного наукового дослідження. У дисертаційній роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукової проблеми – визначення бінарної опозиційності лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій. Серед висновків, що зроблені в дисертації, найбільш загальними і важливими є такі:

1. На етапі аналізу стану вивчення філософсько-правових підходів до проблем лібералізму та комунітаризму з’ясовано, що лібералізм характеризується такими ознаками: він виник на протигагу свавільній владі, беззаконню та диктатурі; протягом всього свого існування набував різних семантичних відтінків, ототожнюючись тим самим у своєму розвитку з консерватизмом, соціалізмом, демократією; лібералізм стає провідною ідеологією; являє собою ціннісну систему, яку уособлюють дві найвищі цінності лібералізму – людина та свобода; за ліберальною теорією, закон не забороняє, а дозволяє (свобода в рамках закону); ґрунтується на принципах індивідуалізму, свободи та прав людини; характеризується широкою різноманітністю ознак (політичний лібералізм, економічний лібералізм, інтелектуальний лібералізм, класичний лібералізм, егалітарний і т.д.); елементами лібералізму є: індивідуалізм, індивідуальне благо, раціональність, негативна свобода, права людини, право.

Констатовано, що комунітаризму притаманні такі ознаки: виник як критика на надмірний індивідуалізм лібералізму; у різні історичні періоди мав дещо спільне з гуманізмом, республіканізмом, націоналізмом, консерватизмом, прагматизмом тощо; виступає як ідеологія, критика чи соціально-політичний рух; вживається у будь-якій теорії, яка своєю метою вбачає

досягнення соціального блага; критикує всі види лібералізму; базується на ідеях толерантності, плюралізму, рівності, справедливості; основне завдання комунітаризму – встановити баланс між автономією особи і суспільним порядком; визначає людину як представника певної спільноти; основні принципи – рівність і справедливість, які полягають у наданні кожному членові спільноти допомоги в тому, щоб він міг сповна реалізувати свої здібності, виконувати відповідну соціальну роль, відчувати себе корисним суспільству й отримувати підтримку з боку останнього; основне питання комунітаризму – що є спільне добро; елементами комунітаризму є: колективізм, загальне благо, ірраціональність, позитивна свобода, обов'язки людини, мораль.

2. Методологія дослідження лібералізму та комунітаризму базується на принципі бінарної опозиційності, яка підпорядковується таким ознакам: двоїстості сприйняття правової реальності; виступає як відношення між двома протилежностями (в даному випадку між лібералізмом і комунітаризмом); опозиційності (несприйняттям поглядів, рішень, думок чи поведінки протилежного правового явища); виникає лише між дуалістичними явищами; опозиційні правові явища не можуть бути тотожними чи рівними, однак визначаються однією і тією ж мірою; характеризуються дуалістичним принципом протиставлення. Залежно від мети розгляду опозиційних правових явищ методологічно виправданими виступають наступні типи протиріччя: 1) антагоністичний (боротьба двох протилежностей, яка здійснює дестабілізуючий вплив); 2) антагональний вплив (пошук компромісів і домовленостей задля «мирного» співіснування між опозиціями); 3) антональний (мета – обопільні позитивні трансформації) – застосований у дослідженні.

3. Полеміка між пріоритетністю ідеального й загального благ у лібералізмі та комунітаризмі як філософсько-правових течіях простежується у наступному. За комунітаризмом, людина – елемент комуні, за лібералізмом – самостійний індивід. Для комунітаризму благо спільноти – це благо держави, а для лібералізму благо держави – це сукупність усіх індивідуальних благ. Комунітаризм констатує, що благополуччя людини залежить від вирішення питань цілого, частиною якого вона є, а лібералізм – благополуччя індивіда залежить від її свобідної волі й свободи, що надана державою. Комунітарна філософсько-правова течія вбачає призначення людини в піклуванні про загальне благо, а лібералізм – у самоідентифікації людини, її самоврядуванні. У комунітаризмі встановлено пріоритет загального блага перед індивідуальним, у лібералізмі – пріоритет блага індивіда перед благом суспільним. Комунітаризм пропагує обов'язок людини узгоджувати свої інтереси з інтересами суспільства, схвалює допомогу іншим та ґрунтується на соціальних зв'язках, натомість лібералізм встановлює обов'язок

невтручання держави в життя інших. Для однієї філософсько-правової течії загальне благо досягається шляхом встановлення державою пріоритетних цілей, що є спільною волею для всієї комуні, а для іншої – загальне благо досягається через домовленості між індивідами. Комунітаризм відстоює свої ідеї в тому, що від вирішення питань цілого залежить благополуччя окремої людини, а лібералізм стверджує, що немає блага, якщо воно не служить особистості. Для комунітаризму справедливість полягає у пріоритеті загального блага над свободою індивіда, індивідуальними правами та правом взагалі, для лібералізму – справедливість – це недопущення відмови індивіда від недоторканості заради загального блага.

4. Дослідження бінарного концепту «раціональність/іраціональність» характеризується ортодоксальністю комунітаризму й лібералізму, що підтверджують наступні положення. За лібералізмом, людей об'єднує розум, а за комунітаризмом – почуття. Основна функція розуму – досягнення якнайбільшої кількості цілей індивіда, а основна функція почуттів – забезпечення пристосування людини до суспільного середовища з точки зору не окремої особи, а з урахуванням інтересів суспільної організації. Лібералізм стверджує, що завдяки розуму утворюються суспільні інститути, і саме розум передре їхньому утворенню, натомість у комунітаристів – суспільство, суспільні норми передують і соціалізують індивідів. Згідно з раціоналістичним баченням лібералів – спільне існування індивідів – це вигідно, розумно та доцільно, а для іраціонального комунітаризму – це потреба людини. Лібералізм характеризує розум як безмежну властивість індивіда, завдяки якій організується природний, соціальний та індивідуальний світ, натомість комунітаризм відповідає на цю критику так: розумний – не означає моральний. Як стверджують ліберали, тільки розум здатний керувати нашою поведінкою, однак багатьма науковцями у галузі психології було доведено, що емоційно-почуттєвий аспект є необхідною складовою поведінки людини. Відповідно до теорії лібералізму, суспільство пізнається завдяки розуму, а згідно з комунітаризмом – за допомогою традицій, звичаїв, відчуття спільності.

5. Встановлюючи полярність лібералізму та комунітаризму через «негативну свободу/позитивну свободу» зауважено, що: 1) об'єктом лібералізму є індивідуально-особливе, яке засноване на концепції негативної свободи, а об'єктом комунітаризму – поведінка, яка ґрунтується на існуванні групового уявлення про благо, тобто позитивному тлумаченні свободи; 2) негативні теорії свободи зводяться до свободи як особистої незалежності, до права окремого індивіда бути незалежним, а позитивні – намагаються простежити взаємозв'язок між свободою та колективним самоврядуванням; 3) для лібералізму свобода – це вибір можливої поведінки, а для комунітаризму – це самовизначеність, самоволодіння, самоконтроль, усвідомлення

суспільної необхідності; 4) ліберальна свобода прямо пропорційно пов'язана з раціональним вибором та індивідуалізмом, а комунітарна – із почуттям спільності та колективізмом; 5) лібералізм пов'язує свободу з приватною сферою особистості, а комунітаризм зводить свободу до необхідності корисних дій не тільки для себе, але й для суспільства; 6) при лібералізмі необмеженість свободи призводить до фактичної соціальної нерівності, а при комунітаризмі рівновага між індивідуальними свободами забезпечується завдяки моральним цінностям; 7) сутність ліберальної свободи – звільнення від обмежень та примусу, а комунітарної – у досягненні колективної мети; 8) на думку лібералів, справжня свобода виникає лише тоді, коли людина раціонально мислить, а на думку комунітаристів, при високій соціальній згуртованості.

6. Бінарна концепція «права/обов'язки» характеризується амбівалентністю у контексті лібералізму й комунітаризму, яка проявляється у різних підходах. По-перше, за лібералізмом права притаманні індивідам та передують будь-якому суспільству, колективу; натомість комунітаристи відстоюють належність прав до конкретного суспільства і держави. По-друге, лібералізм відстоює думку, що права людини, на відміну від обов'язків, належать їй безумовно, тобто дані природою, на що комунітаристи відповідають, що без обов'язків не можливе функціонування суспільства, у якому проживають якраз носії цих природних прав. По-третє, лібералізм зосереджений на можливості розширення кількості прав, однак комунітаристи заперечують таку тенденцію, адже одне нормативно закріплене право передбачає більше ніж один обов'язок. По-четверте, права, які відстоюють ліберали, покликані захищати універсальність індивідуалізму, а обов'язки, навпаки, концепцію спільності інтересів.

7. Виокремлено відмінності між пріоритетністю моралі чи права у лібералізмі й комунітаризмі як філософсько-правових течіях. По-перше, лібералізм визнає лише індивідуальну мораль, яку він репрезентує як вибір індивіда, який, будучи раціональною істотою, обере для себе правильну систему цінностей, за допомогою якої він оцінюватиме свої вчинки; відповідно, комунітаризм утверджує групову мораль, під якою слід розуміти добровільну згоду більшості щодо певних вимог та уявлень про поняття блага й добра (отже, в основному дисоціація між лібералізмом і комунітаризмом виникає на підставі визнання ролі суспільної моралі як соціального регулятора). По-друге, індивідуальна мораль і групову мораль не завжди ідентичні, так система цінностей індивіда не завжди може збігатися із системою цінностей групи, більше того, якщо вчинок індивіда буде відповідати його індивідуальній моралі, проте не відповідатиме суспільній, то такий вчинок вважатиметься аморальним із позиції комунітаризму, отож за умови розвиненої індивідуальної моралі людина оцінює власні дії на

предмет суб'єктивних уявлень про благо та добро. По-третє, мотиви виконання права в крайній формі – страх перед відповідальністю, а мотиви моралі – совість людини, до того ж моральні вимоги значно вищі за вимоги права. По-четверте, мораль (як і позитивна свобода) ґрунтується на таких складових свободи, як самоконтроль, самообмеження та самоволодіння, а право (як і негативна свобода) – через самореалізацію, саморозвиток, самоформування та самовизначення.

8. Акцентовано на течіях, що виникли в результаті впливу комунітаризму на лібералізм: ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна модель Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кимліки, мультикультуралізм. Взаємодію течій запропоновано назвати поверхневою, або слабкою, оскільки дані філософсько-правові течії виникли не завдяки їх повному злиттю, а лише з урахуванням певних зауваг комунітаризму до лібералізму або ж через злиття лише окремих елементів лібералізму й комунітаризму. Так, у ліберальному культуралізмі взаємодіють такі елементи лібералізму й комунітаризму, як індивідуалізм і колективізм, індивідуальне та загальне благо, права людини й обов'язки. У ліберальному націоналізмі відбулась інтеграція лібералізму й комунітаризму на рівні бінарних концептів: «індивідуалізм/колективізм», «мораль/право», «раціональність/ірраціональність». Деліберативна модель Ю. Габермаса інтегрує лібералізм та комунітаризм за наступними бінарними концептами: «індивідуалізм і колективізм»; «індивідуальне та загальне благо»; «мораль та право». Теорія громадянства У. Кимліки вирішила конфлікт між індивідуалізмом та колективізмом шляхом визнання й підтримання багатоманітності, плюралізму, культурних груп, а також між раціональністю та ірраціональністю через підтримання ірраціональних почуттів у громадян. Не позиціонуємо поняття «мультикультуралізму» як третьої сторони, яка б знейтралізувала боротьбу між комунітаризмом та лібералізмом, оскільки його можна вважати синтезом лібералізму й комунітаризму, тільки якщо під лібералізмом розуміти автономію індивіда, а під комунітаризмом – визнання прав меншин.

9. Ліберальний комунітаризм – це філософсько-правова течія, що виникла внаслідок конвергенції лібералізму та комунітаризму і ґрунтується на утвердженні: 1) гетерогенної свободи (як свободи, що складається з однорідних частин – позитивної та негативної свободи); 2) емоційного інтелекту (як інтегративної категорії між раціональним та ірраціональним); 3) запровадження морального права (як права, що базується на моральних ідеалах); 4) інтеграції ліберальних прав і комунітарних обов'язків (через визнання групових прав) і 5) компромісу між загальним та індивідуальним благом (через реалізацію комунікативних зв'язків).

До елементів ліберального комунітаризму, що виникли на етапі подолання конфлікту між бінарними опозиціями лібералізму й комунітаризму, віднесені:

- комунікативні зв'язки як шлях до правового компромісу між індивідуальним та загальним благом, суть яких зводиться до конструктивного встановлення консенсусу у спірних, проблемних питаннях між індивідами задля прийняття колективних правових рішень;

- емоційний інтелект, або чуттєвий розум як поняття, що об'єднує в собі дві складові – розум та емоції, адже будь-яке прийняття рішень не можливе без розуму, без почуттів, без комунікативного мислення;

- гетерогенна свобода як свобода, яка не ставить у центр суспільні чи індивідуальні інтереси, а як така свобода, що об'єднує лібералізм із комунітаризмом на перетині дотичних категорій: права, відповідальності й держави; групові права, визнання яких передбачає подолання конфлікту між пріоритетністю прав чи обов'язків людини;

- моральне право як право, яке ґрунтується на моральних принципах.

У вітчизняній науці проблематика, яка опинилася в полі зору автора, лише започатковується, а тому вона залишає за собою чимало невирішених питань, які заслуговують у філософсько-правовому дискурсі на подальший ґрунтовний розгляд.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Слюсарчук Х. Т. Лібералізм та комунітаризм: аналіз філософсько-правових підходів / Х. Т. Слюсарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2014. – № 5(95). – С. 37–45.

2. Слюсарчук Х. Т. Концепт «раціональність/іраціональність» у дихотомії лібералізму та комунітаризму / Х. Т. Слюсарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2014. – Спеціальний випуск. №1 – С. 54–62.

3. Слюсарчук Х. Т. Дуалізм індивідуальної та колективної свободи у лібералізмі та комунітаризмі як філософсько-правових вченнях / Х. Т. Слюсарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2015. – № 2(98). – С. 11–18.

4. Слюсарчук К. Т. Либеральный коммуитаризм как современное интегративное философско-правовое течение / К. Т. Слюсарчук // *Leges et Viata*: международный научно-практический правовой журнал. – 2015. – № 7/2(283). – С. 74–78.

5. Слюсарчук Х. Т. Мораль і право в контексті полеміки лібералізму та комунітаризму / Х. Т. Слюсарчук // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 149–154.

6. Слюсарчук Х. Т. Мультикультуралізм як модель слабкої (поверхневої) взаємодії лібералізму та комунітаризму у філософії права / Х. Т. Слюсарчук // Право.ua: науково-практичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 149–154.

7. Слюсарчук Х. Т. Бінарна опозиційність як основоположний принцип дослідження лібералізму та комунітаризму у праві / Х. Т. Слюсарчук // Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 16–18.

8. Слюсарчук Х. Т. «Індивідуальне благо/загальне благо» як бінарний концепт лібералізму та комунітаризму: тези Міжнародної науково-практичної конференції, 12-13 грудня 2014 р. – Ужгород: Юридичні науки: проблеми та перспективи, 2014. – С. 6–9.

9. Слюсарчук Х. Т. Бінарний концепт «права/обов'язки» у філософсько-правових течіях лібералізму та комунітаризму // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 березня 2015 р. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2013. – С. 170–173.

10. Слюсарчук Х. Т. Типи взаємодії лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій / Слюсарчук Х. Т. // Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: тези доповідей, виступів та повідомлень учасників Всеукраїнського круглого столу, (Львів, 3 грудня 2015 р.). – Львів: Видавництво БОНА, 2015. – 280 с. – С. 154–158.

11. Слюсарчук Х.Т. Моделі слабкої взаємодії між лібералізмом та комунітаризмом як філософсько-правовими течіями / Х. Т. Слюсарчук // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Дніпропетровськ, 5-6 лютого 2016 р. – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2016. – 104 с. – С. 92–96.

## АНОТАЦІЯ

**Слюсарчук Х.Т. Бінарна опозиційність лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2016.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове (із позицій філософії права) вирішення поставленої мети, що полягає в аналізі лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій через принципи бінарної опозиційності, який передбачає застосовування принципу протиріччя за ан-

тональним типом та, відповідно, пошук обоюдно позитивних трансформацій між лібералізмом і комунітаризмом як філософсько-правових явищ.

Запропоновано під ліберальним комунітаризмом розуміти філософсько-правову течію, що виникла внаслідок конвергенції лібералізму та комунітаризму і ґрунтується на утвердженні гетерогенної свободи (як свободи, що складається з однорідних частин – позитивної й негативної свободи) та емоційного інтелекту (як інтегративної категорії між раціональним та ірраціональним), запроваджує моральне право (як право, що базується на моральних ідеалах), інтегрує ліберальні права і комунітарні обов'язки (через визнання групових прав) і встановлює компроміс між загальним та індивідуальним благом (через запровадження комунікативних зв'язків).

**Ключові слова:** лібералізм, комунітаризм, благо, свобода, раціональність, ірраціональність, права, обов'язки, мораль, право, ліберальний комунітаризм.

## АННОТАЦІЯ

**Слюсарчук Х. Т. Бинарная оппозиционность либерализма и комунитаризма как философско-правовых течений.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел Министерства внутренних дел Украины, Львов, 2016.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и предложено новое (с позиций философии права) решение поставленной цели, состоящее в анализе либерализма и комунитаризма как философско-правовых течений через принцип бинарной оппозиционности, предусматривающий применение принципа противоречия по антональному типу и, соответственно, поиск обоюдных положительных трансформаций между либерализмом и комунитаризмом как философско-правовыми явлениями.

В бинарной оппозиции дуалистические правовые явления (в данном случае либерализм и комунитаризм) проходят несколько этапов. Первый этап – определение обоих правовых явлений как истинных. Второй этап – определение общих характеристик данных правовых явлений. Третий этап предусматривает поиск различий между философско-правовыми явлениями путем объединения этих различий по их противоположным полюсам в бинарные концепты (это схематизация проблемы между двумя оппозициями, в ходе которой происходит демонстративное столкновение мыслей по любому вопросу или проблеме с помощью дуалистического принципа противопоставления). Определено следующую систему бинарных концептов либерализма и комунитаризма: «индивидуальное благо/общее благо», «рациональность/иррациональность», «отрицательная свобода/положитель-

ная свобода», «права/обязательства», «мораль/право». На четвертом этапе возникают отношения противоречия, вследствие которых формируется что-то новое (положительные трансформации).

Определено, что взаимодействие между либерализмом и коммунитаризмом как философско-правовыми течениями делится на три типа: взаимное дополнение – такое взаимодействие, вследствие которого произошло изменение отдельных составляющих содержания в двух философско-правовых течениях, при этом сами взаимодействующие теории сохраняют свою самобытность и автономность, интерпретируя свои взгляды в строго соблюденных формах (современный либерализм и коммунитаризм); слабое, либо поверхностное взаимодействие – создается новая теория, однако не происходит синтез между всеми элементами либерализма и коммунитаризма (либеральный культурализм, либеральный национализм, делиберативная теория Ю. Габермаса, теория гражданства У. Кимлики и мультикультурализм); конвергенция – формируется новое философско-правовое течение, которое может называться «золотой серединой» между либерализмом и коммунитаризмом (либеральный коммунитаризм).

Предлагается под либеральным коммунитаризмом понимать философско-правовое течение, возникшее вследствие конвергенции либерализма и коммунитаризма и базирующееся на утверждении гетерогенной свободы (как свободы, состоящей из однородных частей – положительной и отрицательной свободы), эмоционального интеллекта (как интегративной категории между рациональным и иррациональным), вводящее моральное право (как право, базирующееся на моральных идеалах), интегрирующее либеральные права и коммунитарные обязательства (через признание групповых прав) и устанавливающее компромисс между общим и индивидуальным благом (путем введения коммуникативных связей).

**Ключевые слова:** либерализм, коммунитаризм, благо, свобода, рациональность, иррациональность, права, обязательства, мораль, право, либеральный коммунитаризм.

## ANNOTATION

**Kh. T. Sliusarchuk. Binary opposition between liberalism and communitarianism as philosophical and legal trends.** – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Legal Science on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs MIA of Ukraine, Lviv, 2016.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new (from the standpoint of the philosophy of law) solution to the objective set which consists in analysis of liberalism and communitarianism as philosophical and legal trends

through the prism of binary opposition which presupposes implementation of the principle of contradiction by antonymous type and the respective search for mutual positive transformations between liberalism and communitarianism as philosophical and legal trends.

It is suggested that liberal communitarianism be interpreted as a philosophical and legal trend which emerged from conversion of liberalism and communitarianism and is based on establishing of a heterogeneous freedom (as freedom consisting of homogenous parts: positive and negative freedom), emotional intellect (as integrative category between rational and irrational), introduction of moral law (as law based on moral ideal), integration of liberal laws and communitarian responsibilities (through acknowledgement of group rights) and establishment of a compromise between general and individual good (through establishment of communicative links).

**Keywords:** liberalism, communitarianism, good, freedom, rationality, irrationality, rights, obligations, morals, law, liberal communitarianism.

Підписано до друку 11.03.2016 р.  
Формат 60×84/16.  
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.  
Зам. № 11. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»  
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.  
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007  
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15  
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>